

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: DOI: 10.55692/D.18564.26.5
CC BY-NC-ND 4.0

Jelka Piškurić^{*}

Kazenske ustanove po koncu druge svetovne vojne in njihova vloga pri pregonu političnih nasprotnikov

Izvleček

Prispevek opisuje oblikovanje sistema kazenskih ustanov v Sloveniji v prvem letu po koncu druge svetovne vojne. Kazenske ustanove so postale del povojnega represivnega aparata, ki ga je komunistična partija izkoristila v procesu utrjevanja oblasti oziroma pri pregonu posameznikov, za katere je menila, da jo ogrožajo. Organizacijske spremembe v upravljanju s kazenskimi ustanovami so se začele že maja 1945, leta 1946 pa je bila načrtovana struktura, ki se ni bistveno spreminjala do začetka petdesetih let. V kazenskih ustanovah so vladale izjemno slabe bivanjske razmere in velika prostorska stiska spričo velikega števila jetnikov. Izvajanje kazni je spremljalo fizično in psihično nasilje, ki so ga občutili zlasti tisti posamezniki, ki so bili obsojeni iz političnih razlogov.

KLJUČNE BESEDE: *kazenske ustanove, povojni represivni aparat, razmere v kazenskih ustanovah, 1945–1946, Slovenija*

^{*} Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivoljska 42, SI-1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si, ORCID: 0000-0002-2202-7330.

Abstract

The article presents the formation of the system of penal institutions in Slovenia during the first year after the end of the Second World War. Penal institutions became part of the post-war repressive apparatus, which the Communist Party used in the process of consolidating its power and prosecuting individuals it considered a threat. Organizational changes in the administration of penal institutions began as early as May 1945, and in 1946 a structure was established that remained largely unchanged until the beginning of the 1950s. Conditions in penal institutions were extremely poor, with severe overcrowding due to the large number of inmates. The enforcement of sentences was accompanied by physical and psychological violence, experienced particularly by those individuals convicted for political reasons.

KEYWORDS: *penal institutions, postwar repression apparatus, conditions in penal institutions, 1945–1946, Slovenia*

Uvod

»Maščevanje je strašna beseda,« je 26. maja 1945 v Slovenskem poročevalcu svoj komentar začel Tone Seliškar.¹ Nanašal se je na pokop padlih partizanskih borcev na ljubljanskih Žalah 19. maja 1945,² ko je Josip Vidmar, predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, v svojem govoru »izpregovoril to strašno besedo. Toda naše maščevanje ni slepo, brezumno maščevanje, ki je vodilo okupatorjeve hlapce in krvnike reakcije do tako strašnega in nizkotnega zločina,« je nadaljeval Seliškar in dodal:

Ne, tega ne poznamo, pač pa je predsednik v imenu vsega naroda obljubil žrtvam, da mora izginiti vse, kar je v našem narodu ostalo gnilega, nizkotnega in zverinskega! In tako je nam ob tej strašni jami postalo maščevanje – program. [...] Mi ne bomo posekali samo gnilega drevesa, mi bomo tudi njegove korenine izruvali in jih požgali, in zemljo, v kateri je raslo tako drevo, bomo deset klafter globoko prekopali, da ne bo ostalo za takim drevesom niti najmanjše kali.³

1 Tone Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!«, *Slovenski poročevalec*, 26. 5. 1945, 1.

2 »Nismo in ne bomo pozabili!«, *Slovenski poročevalec*, 20. 5. 1945, 1.

3 Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!«, 1.

Komunistična partija Slovenije (KPS) je v procesu hitrega utrjevanja oblasti in svojega monopolnega političnega položaja s pridom izkoristila tudi kazenske ustanove. Kmalu je popolnoma obvladovala vsa oblastna področja: zakonodajno in izvršilno oblast, sodstvo, represivni aparat. Ob sodelovanju državne varnosti in vojske je neposredno po koncu vojne začela s procesom »čiščenja«, to je eliminiranja dejanskih in potencialnih političnih nasprotnikov iz javnega življenja.⁴ Ob pomoči kazenskih ustanov je tudi v nadaljevanju, zlasti do začetka petdesetih let, obračunavala z dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki.

Delovanje kazenskih ustanov po koncu druge svetovne vojne je povezano z razvojem organov za notranje zadeve, ki sega v čas vojne. Prav tako so bili že pred koncem vojne sprejeti prvi predpisi, ki so določali kazni za posamezna kazniva dejanja. Pri oblikovanju kazenskih ustanov se je povojna oblast zgledovala tako po jugoslovanskih zaporih iz časa med obema vojnama kot po italijanskih in nemških zaporih in taboriščih iz časa druge svetovne vojne ter po sovjetskem gulagu.⁵ Kazenske ustanove, ki jih je vzpostavila, so v mnogih primerih uporabljale že okupacijske oblasti. V povojnih letih so bile zanje značilne slabe bivanjske razmere in velika prostorska stiska spričo velikega števila jetnikov. Primanjkovalo je postelj, slamaric, posteljnine in perila, higienske in zdravstvene razmere so bile slabe, splošno pomanjkanje v državi se je odražalo tudi v borni prehrani jetnikov.⁶

Prispevek opisuje organizacijske spremembe v upravljanju s kazenskimi ustanovami v prvem letu po koncu druge svetovne vojne. Te so se začele že maja 1945 in so nakazovale na vlogo kazenskih ustanov v

4 Prim. Milko Mikola, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012); Jelka Melik in Mateja Jeraj, »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945,« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 449–64; Žiga Koncilija, *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 158–316; Jera Vodušek Starič, »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, št. 1/2 (1992): 139–54; Vida Deželak Barič, »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945,« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 367–98; Mateja Čoh Kladnik, »Narod sodi:« *Sodišče slovenske narodne časti* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020).

5 Prim. Martin Previšič, *Zgodovina Golega otoka* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021), 222–32, 245–56; Anne Applebaum, *Gulag: zgodovina sovjetskih taborišč* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014), 17–45; Mateja Čoh Kladnik in Jelka Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945–1954* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024), 12–17.

6 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 74–76, 138–50.

povojnem represivnem aparatu. Kaznovalna politika in način izvrševanja kazni sta bila v povojnem času pomemben kazalec družbenih struktur in oblastnih odnosov, kazenske ustanove pa ena od institucij, preko katerih je oblast obvladovala svoje nasprotnike: preko nadzorovanja, discipliniranja in drugih orodij (kot so podrejanje posameznika, mehanizmi nagrad in kazni). Jetniki so se pri tem znašli v izjemno težkih razmerah. Proces razčlovečenja se je pričel že ob aretaciji, neprimerne življenjske razmere v kazenskih ustanovah, pritiski, psihična in fizična utrujenost pa so bili del njihovega jetniškega vsakdana.

Prevzem oblasti

KPS je do leta 1944 obvladovala partizansko gibanje v Sloveniji in se začela intenzivno pripravljati na prevzem oblasti po končani vojni. Monopolni položaj ji je omogočil, da je začela v svojem značaju uveljavljati revolucionarno usmeritev. Poleg utrjevanja politične oblasti je bilo še zlasti pomembno utrjevanje vojaškega, varnostnega, zakonodajnega in sodnega področja.⁷ Pri tem je imela »v vseh razvojnih stopnjah revolucije in narodnoosvobodilne vojne [...] varnostnoobveščevalna služba pomembno vlogo pri vodenju boja«.⁸ Varnostnoobveščevalna služba (VOS) Osvobodilne fronte (OF), ki je v Sloveniji delovala od septembra 1941, je v letih 1942 in 1943 razširila svoje delovanje,⁹ 13. maja 1944 pa je bil ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (Ozna), z enotno strukturo in centraliziranim vodenjem. Spadal je pod poverjeništvu za ljudsko obrambo, njegov prvi načelnik za celotno Jugoslavijo je bil Aleksandar Ranković - Marko, organizacijski sekretar Centralnega komiteja (CK) Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je bil neposredno odgovoren poverjeniku za ljudsko obrambo in

7 Glejte npr.: Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013); Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992); Vida Deželak Barič, »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945,« v: *1945 – A Break with the Past, A History of Central European Countries at the End of World War II*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008), 123–40.

8 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 3.

9 Ibid.

predsedniku narodnega komiteja Josipu Brozu - Titu. Na ta način je bila Ozna pod vodstvom in kontrolo KPJ ter izvzeta iz sistema civilne oblasti. Ustanovljena je bila z namenom priprav na konec vojne in povojni čas; njena ključna naloga je bila zaščititi revolucijo in v ta namen je kmalu začela sestavljati sezname političnih nasprotnikov.¹⁰

Tudi v Sloveniji je KPS čas po koncu vojne izkoristila za hitro utrjevanje oblasti. Ob koncu vojne je popolnoma obvladovala ključna področja, ki so ji omogočala prevzem oblasti: politično, vojaško in represivno. Temu je sledil daljši proces utrjevanja in zavarovanja monopolne oblasti, ko je KPS s pomočjo vojske in Ozne obračunala z dejanskimi in potencialnimi političnimi nasprotniki ter jih eliminirala iz javnega življenja. Obdobje najhujše represije je trajalo do začetka petdesetih let, ko so se zvrstili številni politično motivirani sodni procesi.¹¹

10 Ibid., 26–32, 127–28; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 9, 25, 196; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, 28–34; Deželak Barič, »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945,« 129.

11 Deželak Barič, »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945,« 382–86; Mikola, *Rdeče nasilje*, 235–47; Melik in Jeraj, »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945,« 449–64; Koncilija, *Politično sodstvo*, 158–316; Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960* (Ljubljana: Družina, 2005); Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945* (Ljubljana: Nova revija, 1998); Vodušek Starič, »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu,« 139–54.

<u>STATISTIČNI PREGLED POLITIČNIH OBSOJENCEV</u>			
<u>I. RAZDELITEV PO POKRAJINAH</u>			
Štajerska:	2400		
Frekmurje:	372		
Primorska:	540		
Gorenjska:	493		
Dolenjska:	448		
Ljubljanski bazen:	1348		
	5601		
<u>II. LETO OBSODBE</u>			
1945 - 919	1951 - 254	1957 - 5	1963 - 6
1946 - 1022	1952 - 247	1958 - 6	1964 - 3
1947 - 742	1953 - 191	1959 - 13	1965 - 1
1948 - 635	1954 - 64	1960 - 16	1966 - 1
1949 - 775	1955 - 31	1961 - 7	
1950 - 505	1956 - 24	1962 - 2	
<u>III. STAROST V ČASU OBSODBE</u>			
do 50 let	4402		
od 50 do 60 let	779		
nad 60 let	224		
<u>IV. VZROKI OBSODBE</u>			
1. Sodelovanje z okupatorjem	1719		
2. Delovanje zoper ljudstvo in državo	1082		
3. Protidržavna propaganda	503		
4. Špijonaža	306		
5. Pobegi preko drž.meje	643		
6. Banditizem - oborožene tolpe	832		

Slika 1: Statistični pregled političnih obsojencev (vir: ARS, SI AS 1931, t. e. 1067a).

Kazenske ustanove so postale pomemben del represivnega aparata in so aktivno sodelovale pri obračunavanju z dejanskimi in potencialnimi nasprotniki novega političnega sistema.¹² Veliko obsojencev, ki so v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne prestajali kazen odvzema prostosti, je bilo namreč obsojenih iz političnih razlogov. Novi kazenski predpisi in ohlapna opredelitev kaznivih dejanj so oblasti omogočali proste roke pri pregonu posameznikov, za katere je menila, da jo ogrožajo.¹³ Oblast sama je pripornike in obsojence delila na »politične« in »kriminalne« (slednji so zagrešili tako imenovana splošna ali obča kazniva dejanja), kar se vidi v poročilih oddelka za kazenske zavode in statistikah obsojencev.¹⁴ Izvajanje kazni je spremljalo fizično in psihično nasilje, ki so ga občutili zlasti tisti posamezniki, ki so bili obsojeni iz političnih razlogov.

*Pristojnost nad kazenskimi ustanovami neposredno
po koncu vojne*

Ozna je ob koncu vojne »zasedla sedeže sovražnih obveščevalnih in policijskih organizacij, zasegla in zavarovala arhive ter pričela z aretacijami agenture in sovražnih elementov,«¹⁵ kar so ji omogočili vnaprej pripravljene sezname in gradivo.¹⁶ Glavna naloga nove oblasti je bila namreč »ohraniti

12 Več o tem glejte: Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*.

13 Politično motivirani sodni procesi proti nasprotnikom novega sistema so se začeli že poleti 1945 pred vojaškimi sodišči in sodišči slovenske narodne časti. Sicer pa je bilo veliko političnih obsojencev obsojenih na podlagi *Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo*, ki je kot kaznivo opredelil vsako ravnanje, ki bi ogrožalo obstoječo državno ureditev, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov ter ljudsko oblast. Prav tako so lahko bili obsojeni na podlagi *Zakona o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže* in še nekaterih drugih zakonov. Glejte: Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 10–12; Mikola, *Rdeče nasilje*, 237, 248–50, 321–30.

14 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; t. e. MNZ/13, a. e. 620, Številčni pregled prihoda obsojencev v kaz. poboljš. ustanove na teritoriju LR Slovenije v letu 1948 podeljeni številčno na politične in kriminalne; SI AS 1931, t. e. 1067a, Statistični pregled političnih obsojencev; SI AS 1267, kartoni političnih obsojencev; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 10–12.

15 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 131.

16 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 131; Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine* (Ljubljana: Nova obzorja, 2004), 198.

pridobitve osvobodilnega boja« oziroma revolucije.¹⁷ Pri tem je pomembno vlogo odigrala prav Ozna, ki je

[...] morala skrbeti za likvidacijo ostankov okupatorskih, belogardističnih in drugih tolp ter skrivačev, preprečiti špijonsko in intervencionistično delovanje klera ter ostankov meščanskih strank, povezanih preko emigracije z zahodnimi obveščevalnimi službami, zavarovati pred tujo agenturo organe oblasti, državno upravo in važne gospodarske organizacije [...] Potrebno je bilo takoj ukrepati proti vojnim zločincem, sodelavcem okupatorja, domačim izdajalcem, proti tistim, ki so gospodarsko sodelovali z okupatorjem in tistim, ki so omadeževali slovensko narodno čast.¹⁸

Vodenje kazenskih preiskav proti političnim osumljencem ter njihova aretacija je spadala v pristojnost Ozne, tudi po prehodu iz vojaškega na redno sodstvo.¹⁹ V aretacijo političnih osumljencev ni smela posegati niti Narodna milica, ki je imela le pristojnost prijave pristojnemu organu Ozne. Kaj sodi med politične zločine, so opredeljevala navodila Narodni milici. Mednje so šteli vsa dejanja, ki so ogrožala obstoječo državno ureditev in temeljne pridobitve narodnoosvobodilnega boja, zlasti protidržavno propagando, širjenje alarmantnih vesti ter širjenje rasne, verske in narodne mržnje.²⁰

17 ARS, SI AS 1931, G-10-9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945-1947, 4.

18 ARS, SI AS 1931, G-10-9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945-1947, 4.

19 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944-1946*, 257-62, 282; Mikola, *Rdeče nasilje*, 238-47. Naloge v preiskovalnem postopku proti političnim osumljencem je nato prevzela Uprava državne varnosti (Udba), kot se je civilni del Ozne imenoval od marca 1946. Take razmere so se nadaljevale do začetka petdesetih let, ko je prišlo do prvih sprememb tako v kaznovalni politiki kot v sistemu izvrševanja kazni.

20 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944-1946*, 282; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 11.

Slika 2: Prihod partizanske vojske v Ljubljano 9. maja 1945. V ozadju je Slavija, kamor se je dan kasneje naselilo vodstvo Ozne za Slovenijo (foto: Karol Holynski, vir: Slovenski etnografski muzej).

Maja 1945 je Ozna prevzela vse predvojne okrožne in okrajne zapore, mnoge od katerih so med vojno uporabljale okupacijske oblasti. Največji zapori Ozne so bili v Ljubljani (neposredno po koncu vojne je upravljala s centralnimi zapori na Poljanskem nasipu in s sodnim zaporom na Miklošičevi), zapore je imela tudi v vsakem večjem slovenskem mestu, med drugim v Mariboru (v nekdanji moški kaznilnici), Celju (v Starem piskru), na Ptuj, v Begunjah na Gorenjskem (v nekdanji ženski kaznilnici) in v Novem mestu.²¹ Posledica množičnih aretacij neposredno po koncu vojne je bila, da so se zapori hitro polnili. »Sodnijski zapori na Miklošičevi so bili prepolni,« a v njih niso bili zaprti »posebno pomembni ali zanimivi zaporniki,« je v spominih zapisal Albert Svetina.²² Te so prepeljali na

21 Milko Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951* (Ljubljana: Nova obzorja, 2016), 19–25; Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

22 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199.

Poljanski nasip.²³ Čeprav je bil v Ozni, Svetina navaja, da ni vedel vsega, kar se je dogajalo v njenih zaporih, saj ni imel pravice dostopa do njih. »Ker so bili zapori konspirativni, je bil tudi dostop omejen. Potrebno je bilo posebno dovoljenje in zaupanje pri Mačku in Sovjetih,«²⁴ se je spominjal, kljub temu pa je lahko razbral, »da so se v njih dogajale strašne stvari.«²⁵ Poleg omenjenih so obstajale tudi tajne lokacije, ki jih je Ozna uporabljala v preiskovalnem postopku zoper politične osumljence. O njih je malo znanega. Največkrat se omenja tajni zapor v kleti Slavije v Ljubljani.²⁶

Na ozemlju Slovenije je bilo prav tako ustanovljenih več taborišč, kamor so internirali vojne ujetnike, vrnjene vojake in civiliste, tiste, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem, ter pripadnike nemške narodne manjšine, ki so jih nameravali izgnati. Nekatera taborišča so bila pod upravo Ozne (na primer v Šentvidu, Begunjah in Škofji Loki), druga pa pod upravo Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) oziroma vojske. Razmere v taboriščih so bile izjemno slabe – prenatrpanost, neprimerne higienske razmere, lakota, internirani so bili poleg tega deležni najrazličnejših oblik fizičnega in psihičnega nasilja. O krutem ravnanju z zajetimi domobranci, civilisti in pripadniki manjšin govorijo zlasti pričevanja.²⁷ Svetina je nekoliko podrobneje poznal razmere v taborišču v Šentvidu, saj je od tam odvažal dragocenosti, ki jih je Ozna zaplenila taboriščnikom, in prihajal po tiste ujetnike, ki so jih uporabljali kot delovno silo.²⁸ »Taborišče je bilo ogromno; predvsem je bilo prenapolnjeno in dobro zastraženo.«²⁹ Ker je v stavbi kmalu zmanjkalo prostora, so taborišče razširili na travnik. Taboriščnikov je bilo »čez sto tisoč. Vse je bilo pomešano: vojaki in civilisti [...] Ljudje so živeli v grozljivih okoliščinah. Za stranišče je bil samo en jarek, zato je tam zelo smrdelo. Dobivali so najslabšo hrano.«³⁰

23 Ibid.

24 Ibid., 198.

25 Ibid., 199.

26 ARS, SI AS 1931, MF III, št. 119, 206262; Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199–200.

27 Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*, 25–34; Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–111; Miha Drobnič, »Delovanje taborišča Šentvid,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 2 (2018): 89–114, DOI: <https://doi.org/10.55692/d.18564.18.7>; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 158–89; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 242–45, 269–70.

28 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 212–13.

29 Ibid., 212.

30 Ibid., 212–13.

Mnogi taborišč niso preživel, saj so bili v poletnih mesecih leta 1945 usmrčeni brez sodnih postopkov. Nekateri so čakali na sojenje, le manjše število interniranih pa je bilo ob amnestiji avgusta 1945 izpuščenih na prostost.³¹ Izvensodni poboji so potekali v tajnosti, a Svetina se je spominjal, da se je »[p]o stopnicah in hodnikih v Slaviji [...] javno govorilo, da je bilo do konca junija 1945 likvidiranih že okrog 40 tisoč ljudi. Takrat je bilo vse z mržnjo naperjeno proti sovražniku, proti beli gardi in drugim, ki so se bojevali ali delali proti partizanom. [...] Taborišča likvidacij niso nikoli izvajala samostojno, ampak samo preko centralne Ozne za Slovenijo.«³² Ozna je pred tem vrnjene in zajete domobrance zasliševala in delala sezname. Zanimalo jo je, »kje so bili, v katerih bataljonih in na katerih področjih. Ozna je iskala mrežo, v kateri so delovali. Iskali so mrežo sorodnikov in drugih ljudi in te so potem preganjali.«³³

Od septembra 1945 je upravo nad kazenskimi ustanovami v Sloveniji postopoma prevzelo republiško ministrstvo za notranje zadeve, medtem ko sta nadzor nad vojnimi ujetniki vojska in Ozna obdržali do pomladi 1946.³⁴ Prav tako je Ozna obdržala izključno pristojnost aretacije in preiskave političnih osumljencev.³⁵ V ta namen je še naprej vodila evidence političnih nasprotnikov; z njimi se je ukvarjal IV. odsek. Ta je leta 1945 pričel uvajati nov sistem informativnega kartotečenja, kjer so lahko našli vsako osebo, ki je bila kdaj v kartoteki Ozne. Operativne potrebe po novem sistemu so bile velike, saj so v različnih kartotekah dnevno preverjali čez sto oseb. Nov sistem kartoteke je obsegal naslednje kategorije: aktivni protinarodni elementi (2a), njihove zveze (2b), izregistrirani protinarodni elementi, to je tisti, ki naj bi prenehali s sovražnim delovanjem ali ki so jih zaradi pomanjkanja dokazov prenehali spremljati (2c), aretirani (3) in tiralice (4). Poleg tega so vodili še kartoteke pobeglih, repatriiranih in izseljenih oseb. Sistem kartotečenja je bil v nenehnem izpopolnjevanju, s prvim prečiščevanjem podatkov so začeli že leta 1946.³⁶ Od januarja 1946

31 Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*, 25–34; Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–111; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 242–46, 272.

32 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 205.

33 Ibid., 207–08.

34 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2 (Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, 1971), 202; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 282.

35 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 282.

36 ARS, SI AS 1931, G–10–9, *Zgodovina organov za notranje zadeve*, Naloge in delo UDV v letih 1945, 1946 in 1947, 164–65.

sta pod IV. odsek spadala še odvzem prstnih odtisov in fototeka aretiranih. Poseben referat IV. odseka pa je v letih 1945 in 1946 organiziral kontrolo domače in mednarodne pošte ter imel možnost prisluškovanja vsakemu telefonskemu pogovoru v Ljubljani in Mariboru.³⁷

Centralni zapori Ozne v Ljubljani

Centralni zapori Ozne na Poljanskem nasipu so bili glavni preiskovalni zapor za tiste posameznike, ki so bili osumljeni političnih kaznivih dejanj. Prostori nekdanje prisilne delavnice na Poljanskem nasipu so bili v zapor preurejeni v času druge svetovne vojne s strani nemškega okupatorja in ob sodelovanju domobranskih oblasti. Od januarja 1944 se je tam nahajal policijski zapor. V glavnem posloppju so bile poleg uprave zapora tudi celice. Celice so bile prav tako urejene v sosednji stavbi na Povšetovi ulici. Zapor je imel še poseben podzemni trakt z zasliševalnicami in celicami, ki je bil z rešetkastimi vrati in stražo ločen od ostalega dela zapora.³⁸

Ozna je prostore na Poljanskem nasipu prevzela maja 1945, prvi priprniki so bili tja prepeljani 12. maja, in sicer iz ljubljanske jetnišnice (sodni zapor na Miklošičevi).³⁹ Šest ohranjenih knjig vsebuje sezname priprtih med 12. majem 1945 in 17. decembrom 1953, od tega se prve štiri knjige in del pete (do zaporedne številke 2990) nanašajo na leto 1945.⁴⁰ Vpisi od maja do avgusta 1945 kažejo, da so bili pripti zlasti tisti posamezniki, ki so jim očitali medvojno sodelovanje z okupatorjem in poraženimi domačimi enotami (med njimi veliko število tistih pripadnikov domobranskih enot, ki so bili ob koncu vojne aretirani oziroma so se sami predali, medtem ko velika večina tistih, ki so bili vrnjeni s Koroške, manjka). Prevladujejo

37 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, Naloge in delo UDV v letih 1945, 1946 in 1947, 166–67.

38 Damijan Guštin, *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 54–61.

39 ARS, SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 1. knjiga.

40 ARS, SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 1. knjiga; Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 2. knjiga; Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 3. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 4. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 5. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 6. knjiga.

prebivalci Ljubljane in njene okolice ter širšega dolenskega in notranjskega zaledja. Prebivalcev drugih delov Slovenije in drugih delov Jugoslavije je manj, je pa vpisanih več pripornikov, ki so bili tuji državljani. Mnogi priporniki, ki so vpisani v prvih treh knjigah, so bili glede na podatke baze *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*, ki jo pripravlja Inštitut za novejšo zgodovino, ubiti v izvensodnih poveljih pobojih.⁴¹

Delo Ozne je potekalo v popolni tajnosti, tako da o dogajanju in razmerah v centralnih zaporih največ izvemo iz spominskih zapisov. Takih, ki bi opisovali razmere v prvem poveljnem letu, je malo. Svetina je zapisal: »*Za Ozno pomembnejše zapornike so takoj prepeljali na Poljanski nasip v t. i. prisilne delavnice. Glavni zapor v Ljubljani je bil zares oznovski, popolnoma izoliran. Ozna ga je imela trdno v svojih rokah. To je bil najstrožji zapor z bunkerji.*«⁴² Ko je Ozna prevzela nekdanje prisilne delavnice, je stavbo preuredila, zlasti podzemni trakt, kjer je v strogi tajnosti uredila bunkerje.⁴³ »*Nihče ni smel vedeti, kaj se tam gradi. Najstrožji zapori so bili prav v podzemlju. Dostop v ta zapor pa so imeli samo tisti, ki so se ukvarjali z zasliševanjem. S Poljanskega nasipa je bilo nemogoče zbežati. Zaporniki se med seboj niso mogli videti; niti tedaj ne, ko so posameznike vodili na zaslišanja. Večji del je bil zapor pod zemljo in prilagojen življenju pod zemljo,*«⁴⁴ je menil Svetina. Centralni zapori so bili v mesecih po koncu vojne prepolni pripornikov: »*Ozna je delovala po kartoteki, ki jo je stalno dopolnjevala. Točno je vedela, koga je treba aretirati in zakaj,*«⁴⁵ je še zapisal Svetina.

Od 17. maja 1945 je bil upravnik centralnih zaporov Josip Pelko.⁴⁶ Na tem mestu je bil tudi ob koncu leta 1945, medtem ko je bil šef preiskovalne službe dr. Viktor Turnšek, zasliševalci pa Riko Kolenc, Lojze Dolenc, Maks Završnik, Stane Kimovec, Franc Štrubelj, Tone Tratnik in Franc Turk.⁴⁷

41 Tadej Cankar, »Serija zaporne knjige v arhivskem fondu poveljnih organov za notranje zadeve: vpisniki poveljnih taborišč, priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS,« v: *Pravica do groba: Republika Slovenija in vojni grobovi: 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ur. Jože Dežman (Ljubljana: Družina, 2021), 119, 129–31.

42 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199.

43 Ibid.

44 Ibid.

45 Ibid., 208.

46 ARS, SI AS 1589/IV Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990, t. e. 3413, Pelko, Josip.

47 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 9.

V letu 1946 je prišlo do nekaterih organizacijskih sprememb. Ozna se je razdelila v dva dela – civilni in vojaški del. Civilni, ki se je preimenoval v Upravo državne varnosti (UDV), se je maja 1946 priključil ministrstvu za notranje zadeve, a je deloval popolnoma samostojno.⁴⁸ V tem času je prišlo do nekaterih sprememb tudi v organizaciji centralnih zaporov. 1. aprila je na mestu upravnika centralnih zaporov omenjen Roman Klešnik, kot njegov namestnik pa Janez Kočevar, medtem ko v preiskovalnem pododseku ni bilo sprememb.⁴⁹ S 1. junijem 1946 pa je Klešnika nasledil Riko Kolenc, medtem ko je sam postal njegov namestnik.⁵⁰

Podatki o pripornikih v centralnih zaporih, ki so vpisani v četrti, peti in šesti knjigi, kažejo, da se je represija postopoma širila tudi na druge družbene skupine, ki so jim očitali nasprotovanje povojni oblasti (od pripadnikov narodnih manjšin do različnih idejnih nasprotnikov in privržencev pluralne politične ureditve ter tistih, ki so jih ujeli pri poskusu pobega v tujino).⁵¹

Postopek sprejema pripornikov lahko rekonstruiramo iz spominov tistih preživelih, ki so bili zaprti v kasnejših letih. Ob prihodu v centralne zapore so aretirane temeljito preiskali in jim odvzeli vse osebne predmete. Po hodniku, ki je vodil do njihove celice, so morali hoditi v tišini, saj noben pripornik ni smel videti drugega. Celice so bile opremljene z železno posteljo s slamarico, mizico in stolčkom, vrčem za vodo in »kiblo«.⁵² Skozi večjo lino v vratih so prejemale hrano, skozi manjšo so jih opazovali pazniki in nadzirali, kaj delajo. Bunkerji, ki so se nahajali v podzemnih prostorih, so bili opremljeni le z leseno desko za ležanje brez odeje. Tam so bile razmere najslabše. Bili so brez dnevne svetlobe, tako da so priporniki v njih izgubili občutek za čas.⁵³ Pripornike so običajno kmalu po aretaciji odpeljali na prvo zaslišanje, med posameznimi zasliševanji pa so jih zapirali v bunkerje. Metode zasliševanj so imele namen izsiliti priznanje. Pripornike so zasliševali ponoči, stoje ali pod lučjo, jim grozili in jih tudi pretepali. Podnevi so jim kratili počitek in spanec, pazniki so jih zato neprestano nadzirali skozi kukala v vratih celic. Zasliševanja so postajala vedno bolj ostra, hkrati pa so jim zmanjševali obroke hrane in cigaret ali jim odtegovali zdravniško pomoč. Z namenom, da bi izsilili priznanje, so jim podtikali

48 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

49 ARS, SI AS 1931, t. e. 1556, a. e. 167, Stanje osobja oddelka OZNA za Slovenijo z dne 1. aprila 1946.

50 ARS, SI AS 1931, G-10-9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 37.

51 Cankar, »Serija zaporne knjige,« 120.

52 Vedro za opravljanje potrebe.

53 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 114–16.

lažne dokumente in priznanja soobtoženih, dajali lažne obljube o znižanju kazni ali grozili z ukrepi proti družinskim članom.⁵⁴

Kazenske ustanove v novi organizaciji državne uprave

Kot že omenjeno, je maja 1945 Ozna prevzela vse predvojne okrožne in okrajne zapore, medtem ko so bila taborišča deloma pod upravo Ozne in deloma pod upravo Knoja oziroma vojske. Republiško ministrstvo za notranje zadeve je maja 1945 večinoma prevzelo naloge notranje uprave nekdanje Dravske banovine, ki pa so bile »prilagodene novim časom«.⁵⁵ S 1. septembrom 1945 je po navodilu zveznega ministrstva za notranje zadeve v svojo upravo prevzelo še vse kazenske ustanove (zapore, kazenske zavode in taborišča).⁵⁶ Ministrstvu za notranje zadeve so hkrati priključili tudi oddelek za kazenske zavode, ki je pred tem spadal pod ministrstvo za pravosodje.⁵⁷ Oddelek je vodil in koordiniral delo vseh zaporov, kazenskih zavodov in delovnih taborišč na ozemlju Slovenije. Njegov prvi načelnik je postal Anton Krajšek. Oddelek je imel tri odseke: odsek za upravo kazenskih zavodov (šef Milan Juričev, nastopil 10. oktobra), odsek za uporabo delovne sile (šef Lojze Cerjak, nastopil 15. novembra) in odsek za vzgojo kaznjencev (šef Srečko Dimec, nastopil 5. novembra).⁵⁸

Ministrstvo za notranje zadeve je kazenske ustanove večinoma prevzelo od Ozne. Do 15. oktobra je v svojo upravo prevzelo jetnišnico v Ljubljani, jetnišnico v Novem mestu, moško kaznilnico v Mariboru, taborišče Bresterica, taborišče Studenci in taborišče Kočevje. V omenjenih ustanovah se je takrat nahajalo skupno 2918 priprtih oseb.⁵⁹ Krajšek je v poročilu ob koncu leta 1945 navedel: »Prevzelo se je tudi taborišče v Kranju ter taborišče v Teharjih in Teznem. Taborišče v Kranju se je oddalo v uporabo jugoslovanski armadi. Taborišče v Teznem se je razpustilo. Jetnišnico v

54 Ibid., 116–23.

55 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

56 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

57 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

58 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 11; Shema po novem osnutku ustrojenja Ministrstva za notranje zadeve Slovenije; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 14, 202, 205.

59 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.

Novem mestu smo prevzeli le deloma, ker je večino prostorov pridržala še OZNA. Enako je žensko kaznilnico v Begunjah prevzela od ministrstva za pravosodje OZNA.«⁶⁰ Novembra 1945 je ministrstvo za notranje zadeve Ozni prepustilo še zapore na Slovenski in Židovski ulici v Mariboru.⁶¹

Leta 1945 je oddelek za kazenske zavode izdal začasna navodila o izvrševanju kazni. Priloge so vsebovale kriminalno polo, zdravstveno polo, mezdnó polo, vzgojno polo, polo o obnašanju in hišni red.⁶² V skladu z novo organiziranostjo so za varovanje kazenskih ustanov in jetnikov skrbeli pripadniki Narodne milice. Prvi tečaji za miličnike so se začeli kmalu po koncu vojne. Šola, ki je že prej delovala na osvobojenem ozemlju, je bila razširjena s specialnimi tečaji, tečaji za splošno znanje, prometnimi tečaji in tečaji za kriminalno delo. Gojenci so bili večinoma nekdanji borci, člani narodne zaščite ali terenski sodelavci.⁶³

Za varovanje jetnikov je bilo v letu 1945 zaposlenih okoli 300 miličnikov.⁶⁴ »V mesecu oktobru smo glavno skrb polagali na izbiro primernege osebja za upravno in stražarsko službo,«⁶⁵ je v poročilu navajal Krajšek in priznal, da so se soočali s pogosto menjavo osebja, saj »nekateri funkcionarji upravniso kazali dovolj razumevanja za službo v kazenskih ustanovah,«⁶⁶ zaradi česar niso mogli vzpostaviti ustrezne discipline med pazniškim osebjem. Pazniškemu osebju so očitali nepravilnosti, kot so pajdašenje in pijančevanje s priporniki ter tihotapljenje pisem. Vse, ki niso pokazali dovolj zanimanja za službo, so zato vračali v vrste Narodne milice in od tam rekrutirali nov kader. Iz starega osebja kazenskih ustanov so sprejeli le manjše število paznikov, in sicer tiste, ki so bili zanesljivi pripadniki Osvobodilne fronte.⁶⁷ Strožje so začeli gledati tudi na izbiro vodilnih funkcionarjev in njihovo politično izgradnjo. »Opazili smo nekako nesoglasje med vodilnimi funkcionarji in pazniškim osebjem tam, kjer je bilo še nekaj starega osebja iz stare Jugoslavije. To osebje se sklicuje na prejšnje prednosti v službi in na izkušnje v službi. Videli smo tudi, da stari pazniki novih niso uvažali v službo, temveč so svoje znanje prikrivali. To je bilo prav očitno v kaznilnici v Mariboru in v jetnišnici v Ljubljani,«⁶⁸

60 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.

61 *Ibid.*, 205.

62 *Ibid.*, 204–5.

63 »Narodna milica – organ demokratične narodne oblasti,« *Slovenski poročevalec*, 27. 5. 1945, 4; Dn. F., »Pri gojencih šole Narodne milice,« *Slovenski poročevalec*, 12. 7. 1945, 3.

64 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.

65 *Ibid.*, 203.

66 *Ibid.*, 203.

67 *Ibid.*, 203, 207.

68 *Ibid.*, 207.

so zapisali. Ministrstvo za notranje zadeve je najbolje ocenilo razmere v taborišču v Kočevju, »*kjer so samo novi ljudje*«, zato naj bi bilo posledično tudi sodelovanje funkcionarjev in stražarjev najboljše.⁶⁹ Novembra 1945 so za paznike ljubljanske jetnišnice organizirali 20-dnevni tečaj.⁷⁰ Oddelek za kazenske zavode je ocenil, da so kljub težavam od prevzema v septembru 1945 do konca leta dosegli skromen dosežek »*tako glede uprav kakor tudi glede internega poslovanja po ustanovah*«. ⁷¹

Leta 1946 je prišlo do nekaterih sprememb v sistemu kazenskih ustanov. Januarja 1946 so se kaznilnica v Mariboru, jetnišnica v Ljubljani in jetnišnica v Novem mestu preimenovali v kazensko poboljševalne zavode, medtem ko so taborišča v Breternici pri Mariboru, v Kočevju in na Teharjah postala zavodi za prisilno delo. Junija je bil ustanovljen še kazensko poboljševalni dom za ženske v Begunjah na Gorenjskem. Vse tri zavode za prisilno delo so do konca leta 1946 postopoma ukinili. Zavod za prisilno delo v Kočevju je bil ukinjen zaradi neprimernih higienskih in stanovanjskih razmer ter prehrabnih možnosti. Zavod za prisilno delo v Breternici, kjer so bile nastanjene ženske, so ukinili zato, ker so nameravali vse ženske obsojenke skoncentrirati v Begunjah, obsojenci iz Teharij pa so bili premeščeni v kazensko poboljševalni zavod v Mariboru.⁷² Na ozemlju Slovenije so tako ostali štirje kazensko poboljševalni zavodi, pri tistih v Ljubljani, Mariboru in Novem mestu so bili takrat tudi okrožni zapor. Poleg njih je v sistemu kazenskih ustanov leta 1946 delovalo še 27 okrajnih zaporov.⁷³ Pri tem poročilo o stanju v okrajnih in okrožnih zaporih za mesec september 1946 navaja, da jih je ministrstvo za notranje zadeve prevzelo šele pred kratkim, saj so bili do tedaj »*večinoma v upravi UDV za njene pripornike in so obsojenci izvrševali kazen vsi v kazensko-poboljševalnih domovih*«. ⁷⁴ Po navedenih spremembah se je kazen odvzema prostosti do šestih mesecev praviloma izvrševala v okrajnih in okrožnih zaporih, višje kazni pa v kazensko poboljševalnih zavodih.⁷⁵

69 Ibid.

70 Ibid., 206.

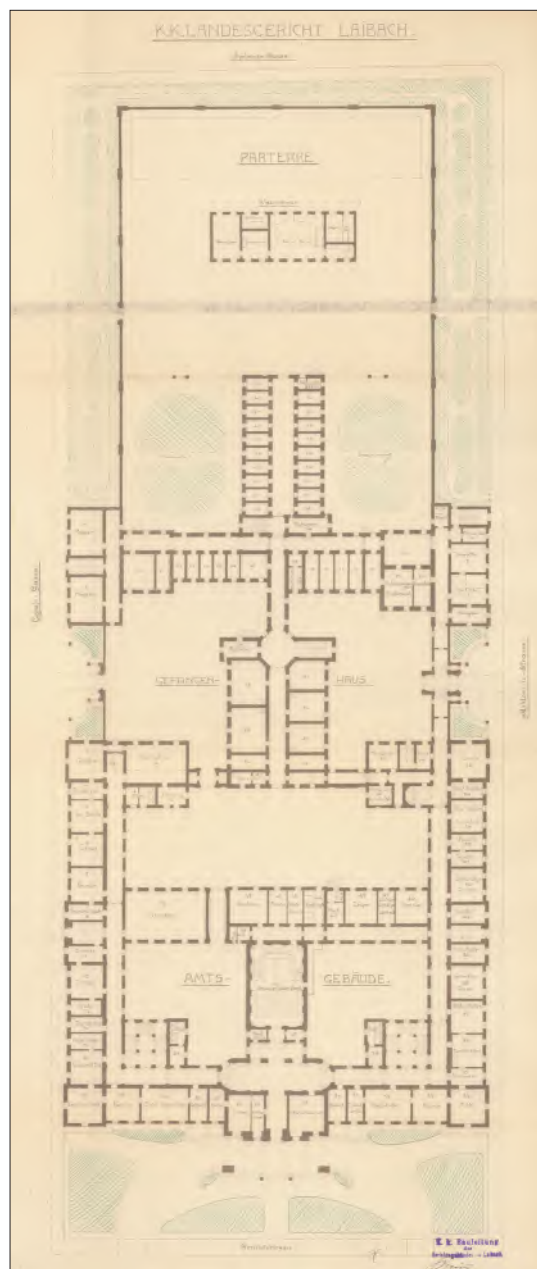
71 Ibid., 207.

72 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 33, Izvrševanje kazni, 14. 1. 1946; a. e. 43, Osnu-tek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 271–272.

73 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 33, Izvrševanje kazni, 14. 1. 1946; a. e. 43, Osnu-tek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, 10–11; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 272–273; Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji*, 65.

74 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 271.

75 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu mini-strstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 9; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 276.

Slika 3: Tloris sodne palače in zapora na Miklošičevi v Ljubljani (vir: ZAL, SI_ZAL_LJU/0085/2, t. e. 28, a. e. 2.435).

Organizacijskih sprememb je bil deležen tudi oddelke za izvrševanje kazni. V začetku leta 1946 ga je še vedno vodil Krajšek, februarja pa je njegovo mesto prevzel Juričev.⁷⁶ Maja 1946 je prišlo do nove reorganizacije ministrstva za notranje zadeve, ko se je mu je priključila UDV.⁷⁷ Takrat je načelnik oddelka za izvrševanje kazni postal Turnšek, ki je na tem mestu ostal do maja 1962.⁷⁸

Razmere v kazenskih ustanovah

V mesecih po koncu druge svetovne vojne so bile bivanjske razmere v kazenskih ustanovah izjemno slabe. Prav tako je bila neustrezna oskrba jetnikov, ki so bili povečini zelo izčrpani in v slabem zdravstvenem stanju. Tisti, ki so se v zaporih in taboriščih znašli neposredno po koncu vojne, so v času, ko je kazenske ustanove prevzelo ministrstvo za notranje zadeve, že nekaj mesecev živeli v nemogočih razmerah. Trpeli so fizično in psihično nasilje, bili so izčrpani in brez zadostne hrane, posledično pa so jih pestile tudi razne bolezni.⁷⁹ Najslabše v zdravstvenem smislu so bile razmere v ljubljanski jetnišnici, na Teharjah in v Kočevju, kjer »se zdravniki ne brigajo posebno za zdravstveno stanje pripornikov«.⁸⁰

Poročila poleg zdravstvenih težav pripornikov izpostavljajo še veliko prostorsko stisko, velike težave pri preskrbi s hrano in pri preskrbi s kurivom za zimske mesece. V določenih primerih so bili prostori kazenskih ustanov poškodovani. V vojni so bile poškodovane stavbe v Mariboru in Novem mestu; kaznilnica v Mariboru je bila od bombnih napadov tako poškodovana, da je bil uporaben le manjši del. Ljubljanska jetnišnica je bila poškodovana v času eksplozije na železniški postaji v noči na 9. junij 1945, ko je popokalo veliko okenskih šip. Ponekod so bili priporniki nameščeni v

76 Zgodovina organov za notranje zadeve, 1946, II/3-a, 65; Zgodovina organov za notranje zadeve, 1946, II/3-b, 266.

77 Zgodovina organov za notranje zadeve, 1946, II/3-b, 266; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

78 Zgodovina organov za notranje zadeve, 1946, II/3-a, 68; Zgodovina organov za notranje zadeve, 1946, II/3-b, 266.

79 Glejte npr.: Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–114; Jelka Piškurić in Neža Strajnar, *Skozi čas preizkušenj: politična zapornica Jelka Mrak Dolinar* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017), 27–31; Drobnič, »Delovanje taborišča Šentvid,« 94–112.

80 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

barakah, v katerih ni bilo niti peči. Zato so ocenjevali, da omenjeni zavodi niso bili primerni za preživljanje zime.⁸¹

Nastanitvene zmogljivosti kazenskih ustanov niso bile namenjene tako velikemu številu jetnikov, ki so se tam znašli v mesecih po koncu vojne. V Ljubljanski jetnišnici, ki je bila zgrajena za 400 jetnikov, se je ob prevzemu septembra 1945 nahajalo kar 1198 jetnikov. Številčno stanje so do 15. oktobra nekoliko zmanjšali (nekaj jetnikov so premestili v karanteno, večje število pripornikov pa izpustili na prostost), a še vedno se je v jetnišnici nahajalo 896 oseb, kar je bil dvakratnik jetnišnične kapacitete.⁸² V jetnišnici v Novem mestu se je v tem času nahajalo 123 jetnikov, v moški kaznilnici v Mariboru 534, v taborišču Bresterica 255, v taborišču Studenci 225, v sodnih zaporih v Mariboru 79, v taborišču Kočevje 310 in v taborišču Teharje 409.⁸³

Celice kazenskih ustanov so bile zaradi velikega števila jetnikov prenatrpane. Sestri Jelka in Krista Mrak sta se spominjali, da je bilo v njuni celici v ljubljanski jetnišnici, kamor so ju julija 1945 premestili iz taborišča v Šentvidu, okoli 60 jetnic. Ob prihodu sta morali opraviti telesno preiskavo in odvzem prstnih odtisov, odvzeli so jima prtljago in osebne predmete. Razmere v celici so bile slabe. Jetnice so morale ponoči ležati tesno ena ob drugi, težave so jim povzročale številne bolhe in stenice. Soba je bila opremljena z enim lavorjem in vrčem z vodo, a vode ni bilo dovolj niti za pitje, kaj šele za umivanje. Prehrana je bila slaba in količinsko majhna. »Kibla« v kotu je služila za stranišče in se je ob velikem številu jetnic hitro napolnila.⁸⁴ Avgusta 1945 so ju premestili v drugo celico, kjer je bilo nastanjenih okoli 30 jetnic. Na slamaricah, ki so bile nameščene na železnih posteljah, so morale ležati po dve skupaj. Dnevni sprehod na dvorišču je trajal četrte ure; hoditi so morale v tišini, ena za drugo, pod budnim očesom paznic. Prav tako so se bale nočnih zasliševanj in maltretiranja s strani paznikov. So pa v tem času že lahko prejemale pakete s hrano, kar je bilo zaradi slabe jetnišnične prehrane zelo dobrodošlo.⁸⁵ Jeseni so ju zopet

81 Ibid., 9–10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202; »Popis razbitih šip in opeke,« *Slovenski poročevalec*, 11. 6. 1945, 4; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 138.

82 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

83 Ibid., 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 204.

84 Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, 17–31; Jelka in Krista Mrak, »Ko jastrebi prekrijejo nebo,« *Zaveza* 10, št. 1 (2000): 37; Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja* (Ljubljana: Družina, 2009), 101–2.

85 Mrak, »Ko jastrebi prekrijejo nebo,« 37–39.

selili. Celica, v kateri se je nahajalo okoli 20 jetnic, je bila nekoliko večja in bolje opremljena. Še vedno so ležale po dve skupaj na močno obrabljenih slamaricah, vsaka je dobila po eno odejo. Čez dan jetnice niso smele ležati na posteljah, zato so večinoma posedale po tleh. Obraz so si lahko umile v umivalniku v celici, zato so dolžnost praznjenja kible izkoristile tudi za to, da so se lahko nekoliko bolje umile in dobile vodo za pitje.⁸⁶

V ljubljanski jetnišnici so v prvih mesecih po koncu vojne zabeležili tudi več primerov pegastega tifusa, zato so 87 jetnikov za tri tedne osamili v karanteni v taborišču Lanovž pri Celju. Ljubljanska jetnišnica je bila razkužena in prostori prebeljeni. Kletne prostore, ki so bili v času vojne predelani v zaklonišča, so znova predelali.⁸⁷ »Pegavec v Ljubljani se je popolnoma zatrl, dasi je bila nevarnost, da se prenese na civilno prebivalstvo v mestu,«⁸⁸ so zapisali v poročilu. Pegasti tifus se je pojavil tudi v Mariboru in do konca leta naj bi ga zatrli v taki meri, da ni bilo več nevarnosti, da bi se širil po okolici. Sicer pa zavod v Mariboru za druge bolne jetnike ni imel svoje bolnice, zato so jih oskrbovali v javnih bolnicah.⁸⁹

Kljub temu da so jetniki živeli v neprimernih razmerah, so jih že takrat uporabljali pri različnih delih, ki so bila »v splošno korist«, ali v podjetjih, pri čemer so v poročilu ugotavljali, da so boljše razmere za zaposlovanje v Mariboru, medtem ko naj bi bil »položaj v Kočevju prilično neugoden, ker ni primernih del.«⁹⁰ Prvenstvena naloga kazenskih ustanov je bila, da organizirajo delo na tak način, da se delovna sila jetnikov izkoristi »vsaj v približno isti meri kakor pri prostih delavcih z najnižjo mezdo.«⁹¹ Jetniki so bili zaposleni pri podjetjih, kot sta Gradis in Tekstilana Kočevje, in pri gradnji infrastrukture, na primer pri gradnji elektrarne na Mariborskem otoku. Pri tem je vidna težnja omenjenih podjetij, da bi jetnikom znatno znižala osebne dohodke. Temu je nasprotovalo ministrstvo za notranje zadeve, saj so se kazenske ustanove vzdrževale tudi iz teh sredstev. V Kočevju so bili jetniki zaposleni še pri različnih obrtnikih in pri mestnem odboru, v Mariboru pa pri okoliških kmetih. Jetniki iz novomeške jetnišnice so napravljali drva na Gorjancih, jetniki iz ljubljanske jetnišnice pa so bili v manjšem številu zaposleni v delavnicah zavoda.⁹²

86 Ibid., 38; Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, 103–6.

87 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202–3.

88 Ibid., 207.

89 Ibid., 203, 206–7.

90 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

91 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 208.

92 Ibid., 205–8.

Prav tako so zavodi začeli organizirati prevzgojo pripornikov – dostavljali so jim dnevni in periodični tisk, medtem ko je oddelek za izvrševanje kazni izdelal teme za politične ure, določil dolžnosti funkcionarjev v kazenskih ustanovah in izdelal podrobnejša navodila za vzgojno delo.⁹³

Ob koncu leta 1945 je bilo v kazenskih ustanovah, s katerimi je upravljalo ministrstvo za notranje zadeve, skupno 3397 jetnikov (preiskovancev in obsojencev). Od tega se jih je v kazenskem zavodu Kočevje nahajalo 426, v kazenskem zavodu Novo mesto 165, v moški kaznilnici Maribor 611, v sodnih zaporih v Mariboru 379, v kazenskem taborišču Studenci 518, v kazenskem taborišču Teharje 368 in v kazenskem zavodu Ljubljana 932.⁹⁴

Velike težave z vzdrževanjem kazenskih ustanov so se zaradi pomanjkanja finančnih in drugih sredstev nadaljevale tudi v letu 1946; poročali so o prenatrpanosti, pomanjkljivi higieni in nezadostni prehrani.⁹⁵ Slabo je bilo zlasti stanje v zavodu za prisilno delo Kočevje, kjer so bili jetniki in jetnice nastanjeni v petih lesenih barakah. Ob njih so bile še barake z delavnicami, kuhinjo, pralnico, kopalnico, razkuževalnico in stranišči. Stanovanjski prostori so bili natrpani s posteljami in temni, saj so bila okna zaradi pomanjkanja šip zadelana. Strop je prepuščal vodo, sobe so bile polne stenic. Higienško stanje v zavodu je bilo zaradi primitivno urejenih sanitarij in kopalnice izjemno slabo.⁹⁶ »Zlasti so nehygienična stranišča in nudijo v stanju, v kakršnem se danes nahajajo, najresnejšo opasnost epidemije zlasti ob toplejšem vremenu,«⁹⁷ so poročali aprila 1946. Poleg tega je bilo občutno tudi pomanjkanje hrane; jetniki kruha sploh niso dobivali, le nekaj polente za zajtrk.⁹⁸ Težavo s prehrano so imeli tudi v drugih zavodih. V kazenskem zavodu Novo mesto je prostore kuhinje zasedla okrožna Ozna, zato so morali kuhinjo organizirati v zasilni lopi na dvorišču, ki je lahko

93 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 208–209.

94 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 210–212.

95 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 1–7; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273.

96 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

97 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

98 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

preskrbela do največ 130 porcij.⁹⁹ Prehrana je bila količinsko nezadostna tudi na Teharjah in v Mariboru.¹⁰⁰

Kazensko poboljševalni zavodi so se morali vzdrževati iz lastnih sredstev. V letu 1946 so zavodi organizirali različne delavnice (čevljarske, krojaške, mizarske, šiviljske, pletilske, ključavničarske, pletarske), kjer so opravljali dela zlasti za hišne potrebe, pa tudi za zunanje stranke, zlasti za državna in združna podjetja. Zavodi so z agrarno reformo prav tako dobili kmetijska posestva, kjer so pridelovali hrano za obsojence in pazniško osebje. Obsojenci so bili polno zaposleni v delavnicah in na kmetijskih posestvih, a dohodki niso bili dovolj veliki, da bi krili izdatke. Delavnice niso bile ustrezno opremljene, primanjkovalo jim je strojne opreme in materiala za delo. Kmetijska posestva pa so imela težave zaradi pomanjkanja živine in gnojil, dodatno jih je prizadela še suša.¹⁰¹ Ker so izdatki za prehrano obsojencev v znatni meri presegali dohodke kazenskih ustanov, so v poročilu zapisali, da ministrstvo za notranje zadeve takratnega stanja v prehrani *»ne bo moglo vzdržati, če ne bo prejelo pomoči s strani zveznega ministrstva«*.¹⁰²

Proizvodnja delavnic se je počasi večala in novembra 1946 so se vse obrtne delavnice združile v samostojno organizirano Državno obrtno podjetje Slovenije (DOPS), ki je delovalo pod nadzorom posebnega odseka oddelka za izvrševanje kazni.¹⁰³ Pri tem je ministrstvo za notranje zadeve zatrjevalo, da namen zavodov ni *»kopičiti materijelnih dobičkov«* na račun obsojeniške delovne sile, *»temveč leži težišče v prevzgojnem delu, s katerim privedemo obsojenca do tega, da uvidi svojo zablodo«*.¹⁰⁴ A podatki o zaposlenosti jetnikov kažejo, da je bil gospodarski moment še kako pomemben. Obsojence, ki so predstavljali poceni delovno silo, je oblast izkoristila pri projektih povojne obnove in pri izpolnjevanju petletnega

99 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 3.

100 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 6–7.

101 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273–74, 277.

102 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273.

103 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 282–83.

104 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10.

plana. V izjemno težkih pogojih so morali opravljati najtežja fizična dela, pri čemer so bivali v neprimernih razmerah, brez ustrezne oskrbe, prejeli so zgolj skromno prehrano.¹⁰⁵

Glede na poročilo ministrstva za notranje zadeve namen kazenskih ustanov ni bil zgolj izvrševanje kazni odvzema prostosti, temveč priprava na življenje po prestani kazni. Pri tem je bil glavni cilj prestajanja kazni »prevzgoja obsojenca v duhu predanosti domovini in v pravem odnosu do države, družbe in dela«.¹⁰⁶ Za najuspešnejše prevzgojno sredstvo so šteli fizično delo, ki so ga dopolnjevale druge oblike prevzgojnega dela. Kazensko poboljševalni zavodi so v večji meri kot v preteklem letu organizirali kulturno-prosvetno delo, ki ga je v vsakem zavodu vodil upravnik ali njegov pomočnik. Obsojenci so morali v vsakem zavodu »izvoliti« kulturno-prosvetni odbor, v katerem naj bi sodelovali tisti, ki so s svojim delom pokazali, da so uspešno osvojili pravilen odnos do družbe in dela. V zavodih so bile organizirane politične ure, predavanja in ogledi filmov, organizirali so orkestre in pevske zборе ter z njimi sodelovali na zavodskih kulturnih prireditvah, prejeli so dnevni in periodični tisk ter si izposojali knjige iz zavodskih knjižnic. Vsak zavod je izdajal svoj mesečnik, v katerem so predstavljali življenje v zavodu. Več pozornosti so namenjali tudi fizikulturi in šahu.¹⁰⁷ Kljub navedenemu ministrstvo za notranje zadeve s kulturno-prosvetnim delom v kazenskih zavodih leta 1946 ni bilo zadovoljno. Največja težava je bilo pomanjkanje ustreznega predavateljskega in vzgojnega kadra. V vseh zavodih skupaj so izvedli le 147 predavanj, in sicer 97 političnih in 50 strokovnih, ter organizirali tri kulturno-prosvetne prireditve.¹⁰⁸ Že aprila 1946 so ob pregledu kazensko poboljševalnih zavodov zapisali, da je potrebno prevzgojo jetnikov na novo organizirati, pri čemer so poudarili zlasti primerno izbiro upravnega osebja. Menili so namreč, da bo »le potom pravilne in skrbne vzgoje zapornikov [...] mogoče doseči, da ne postanejo kazensko poboljševalni zavodi žarišča in visoke šole reakcije,«¹⁰⁹ kar kaže, da je bil cilj omejiti vpliv političnih nasprotnikov.

V kazenskih ustanovah so se tudi v letu 1946 nadaljevale večje težave s pazniškim kadrom. Primanjkovalo jim je ustreznih paznikov iz vrst

105 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 133–231.

106 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 9.

107 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10–11; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 278–79.

108 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 279–280.

109 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 7–8.

Narodne milice, zaradi različnih nepravilnosti so kader pogosto menjali, tako da pazniška delovna mesta nikoli niso bila v celoti zasedena. Dodatne težave jim je povzročalo veliko število preiskovancev.¹¹⁰ Kot posledico so zabeležili več pobegov ob priložnostih, ko so obsojenci delali izven kazenskih ustanov, »bodisi po krivdi paznikov, bodisi zato, ker so pazniki vsled stalne službe preutrujeni«.¹¹¹ Zato je ministrstvo za notranje zadeve ugotavljalo, »da je stanje še vedno močno kritično, da kadri še ne razumejo povsem pomena notranje uprave in njene vloge v novi državi, da pa je pričakovati dobre rezultate prav zaradi spojitve z UDV, s pomladitvijo kadrov in s poglobitvijo stikov s terenom«.¹¹² Marca 1946 je imel kazenski zavod v Novem mestu 15 paznikov, ki so opravljali tudi stražarske posle, zavod za prisilno delo Kočevje 19 paznikov stražarjev, kazenski zavod v Teharjah poveljnika paznikov in 20 paznikov, medtem ko so stražarsko službo opravljali pripadniki Knoja. Le kazensko poboljševalni zavod v Ljubljani naj bi imel zadostno število paznikov stražarjev.¹¹³

Za disciplinske prestopke zoper hišni red so jetnike kaznovali. Kaznovalna politika v kazenskih zavodih je bila v rokah upravnika in njegovega pomočnika ter pogosto prepuščena njuni samovolji. Najhujša disciplinska kazen je bila osamitev v bunkerju, ki je uradno trajala od pet do štirinajst dni, neuradno pa lahko tudi dlje. Del kaznovalne politike je bilo prav tako premeščanje iz celice v celico ali iz ene kazenske ustanove v drugo. Kazni za manjše prestopke pa so bile odvzem paketov, pošte, zmanjšanje obrokov hrane in večanje delovnih obveznosti. Pazniki so lahko pri tem z jetniki ravnali po svoji volji. Politični obsojenci so bili praviloma deležni strožje obravnave; pogostejše so bili kaznovani z osamitvijo, onemogočali so jim stike z domačimi, jim odrekali zdravniško pomoč in sprehode. Jetniki so se bali tudi tako imenovanih cinkarjev, ki so jih vodstvo zavoda in pazniki pridobili za prisluškovanje in provociranje.¹¹⁴

Ob koncu leta 1946 je bilo v vseh kazensko poboljševalnih zavodih 1959 obsojencev in 353 obsojenk, od tega jih je bilo kar 1636 obsojenih za politična kazniva dejanja in 675 za kriminalna kazniva dejanja.¹¹⁵

110 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 280.

111 *Ibid.*, 281.

112 *Ibid.*, 280–81.

113 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 2–7.

114 Prim. Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 165–71.

115 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 281.

Zaključek

Ureditev kazenskih ustanov, ki je bila načrtovana v letu 1946, se do začetka petdesetih let ni bistveno spreminjala. Daljše kazni odvzema prostosti so obsojenci še naprej prestajali v štirih kazensko poboljševalnih zavodih, ki so se od leta 1948 imenovali kazensko poboljševalni domovi. Konec junija 1948 so ženske obsojenke preselili iz Begunj v Rajhenburg. Okrožna zapor sta še naprej delovala v Mariboru in Celju, medtem ko jih na sedežih okrožnih sodišč v Ljubljani, Postojni in Novem mestu ni bilo. Prav tako se je zmanjšalo število okrajnih zaporov. Bilo jih je 23, pri čemer jih ni bilo pri odsekih za notranje zadeve okrajnih ljudskih odborov Ljubljana okolica, Maribor okolica in Celje okolica. Leta 1949 je bila izvedena nova tipizacija okrožnih in okrajnih zaporov glede na število pripornikov in povprečno število obsojencev, ki so v njih prestajali kazen (predvidene so bile štiri kategorije zaporov, A, B, C in D, glede na število pripornikov in povprečno število obsojencev, ki so v njih prestajali kazen).¹¹⁶ Zaporov tipa A in B v Sloveniji takrat ni bilo, nekdanji oblastni zapor v Mariboru je postal zapor tipa C, dotedanji okrajni zapori pa so postali zapori tipa D.¹¹⁷ Leta 1949 so poleg tega začeli ponovno ustanavljati delovna taborišča, in sicer taborišča za poboljševalno delo in taborišča za družbeno koristno delo. To je bila posledica spora z Informbirojem in obračuna z notranjimi sovražniki, ki mu je sledil.¹¹⁸

Opisane razmere v kazenskih ustanovah so se nadaljevale do prve polovice petdesetih let. Takrat je začela postopoma popuščati najhujša represija nad političnimi nasprotniki, posledično pa se je začela spreminjati tudi kaznovalna politika. V drugi polovici tega desetletja se je začel postopoma spreminjati način prestajanja kazni, do večjih sprememb pa je prišlo v šestdesetih letih. Takrat so kazenski zavodi zopet prišli v pristojnost ministrstva za pravosodje, pri delu z obsojenci pa so začeli uvajati moderne penološke pristope.¹¹⁹

116 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 51–54.

117 Ibid., 53–54. Zapor tipa A je bil v sklopu KPD Ljubljana organiziran leta 1950.

118 Ibid., 13, 29, 83–89.

119 Ibid., 231; Jelka Piškurić, »Ženski zapor na Igu, 1956–1967,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 155–77, DOI: <https://doi.org/10.55692/d.18564.23.11>.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, 1945–1984.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990.

Časopisni viri

Slovenski poročevalec, 1945.

Tiskani viri

Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, 1945–1952. Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, 1971, 1972.

Literatura

Applebaum, Anne. *Gulag: zgodovina sovjetskih taborišč*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.

Cankar, Tadej. »Serija zaporne knjige v arhivskem fondu povojnih organov za notranje zadeve: vpisniki povojnih taborišč, priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS.« V: *Pravica do groba: Republika Slovenija in vojni grobovi: 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ur. Jože Dežman, 117–133. Ljubljana: Družina, 2021.

Čoh Kladnik, Mateja in Jelka Piškurić. *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945–1954*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024.

Čoh Kladnik, Mateja. »Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Deželak Barič, Vida. »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945.« V: *1945 – A Break with the Past, A History of Central European Countries at the End of World War II*, ur. Zdenko Čepič, 123–140. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008.

Deželak Barič, Vida. »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945.« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 367–398.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Drobnič, Miha. »Delovanje taborišča Šentvid.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 2 (2018): 87–116, DOI: <https://doi.org/10.55692/d.18564.18.7>.

Ferjančič, Roman in Lovro Šturm. *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Griesser Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Guštin, Damijan. *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Koncilija, Žiga. *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Melik, Jelka in Mateja Jeraj. »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945.« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 449–464.

Mikola, Milko. *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana, Nova obzorja, 2016.

Mikola, Milko. *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012.

Mrak, Jelka in Krista Mrak. »Ko jastrebi prekrijejo nebo.« *Zaveza* 10, št. 1 (2000): 31–44.

Mrak Dolinar, Jelka. *Brazde mojega življenja*. Ljubljana: Družina, 2009.

Piškurić, Jelka in Neža Strajnar. *Skozi čas preizkušenj: politična zapornica Jelka Mrak Dolinar*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017.

Piškurić, Jelka. »Ženski zapor na Igu, 1956–1967.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 149–190, DOI: <https://doi.org/10.55692/d.18564.23.11>.

Previšić, Martin. *Zgodovina Golega otoka*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021.

Svetina, Albert. *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine*. Ljubljana: Nova obzorja, 2004.

Vodušek Starič, Jera. »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem po-vojnem letu.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, št. 1/2 (1992): 139–154.

Vodušek Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Penal Institutions after the End of the Second World War and Their Role in the Persecution of Political Opponents

Summary

The article presents the formation of the system of penal institutions during the first year after the end of the Second World War and their role in persecuting political opponents of the new communist authorities. In the post-war period, penal policy and the mode of sentence enforcement were an important indicator of social structures and power relations. Penal institutions became part of the post-war repressive apparatus, which the Communist Party used in the process of consolidating its power and persecuting individuals it considered a threat.

Among convicts who served sentences of liberty deprivation in the first decade after the end of the Second World War, many had been convicted for political reasons. Such convicts were blamed for trying to overthrow the existing state regime or threatening the equality and brotherhood of Yugoslav nations and the people's authority as core accomplishments of the national liberation struggle. The authorities themselves categorized prisoners and convicts as "political" or "criminal," as can be seen in reports by the department for penal institutions and in convict statistics.

Organizational changes in managing penal institutions started as early as May 1945 and hinted at the role of penal institutions in the post-war repressive apparatus. At the end of the war, all pre-war district and local prisons, many of which had been used by the occupation authorities during the war, were first taken over by the Department of National Security (OZNA). Starting in September 1945, the administration of penal institutions was gradually taken over by the Slovenian ministry of internal affairs, whereas prisoners of war remained under the control of the army and OZNA until the spring of 1946. Likewise, OZNA kept exclusive competence for arresting and investigating political suspects. In 1946, there were some changes in the system of penal institutions. Four correctional facilities were established in Slovenia: in Ljubljana, Maribor, Novo Mesto and Begunje na Gorenjskem. Three of those also housed district prisons;

in addition, there were 27 local prisons in the system of penal institutions. The arrangement of penal institutions set out in 1946 saw no significant changes until the early 1950s.

Penal institutions were characterized by extremely poor living conditions and a severe shortage of space due to a high number of prisoners. The enforcement of sentences was accompanied by physical and psychological violence, which was experienced particularly by individuals convicted for political reasons. Such conditions endured until the early 1950s, when the first changes in both penal policy and the sentence enforcement system took place.